

Begijnhoven in de Kempen (deel 1)

Aan de rand van enkele Kempense steden, nog steeds een heel eind verwijderd van de verkeersdrukte van Herentals, Hoogstraten en Turnhout, liggen drie mooie begijnhoven. Een aantal andere hoven die ongetwijfeld relaties met de Kempen hadden, maar aan de periferie ervan liggen, zoals Hasselt, Sint-Truiden, Breda, Diest, Aarschot, Lier en Antwerpen, vermelden we alleen. Begijnen sprak men niet aan met zuster, maar met juffrouw en de overste was grootjuffrouw. Het waren geen echte kloosterlingen, maar ongehuwde vrouwen of weduwen, die net als de in de wereld levende kwezels, kloppjes en geestelijke dochters "devotae mulieres" waren, godsdienstige vrouwen, gebonden door bepaalde geloften.

Aanvankelijk leefden de begijnen verspreid tussen de mensen in de steden. Later ontstond een leven in gemeenschap buiten een klooster, maar op een hof, waarmee men een aantal huizen rond een plein (pleinbegijnhof) of in een aantal straten (straatbegijnhof) bedoelde, omgeven door een omheining en poort en met een kerk. De begijnen legden de geloften van kuisheid en gehoorzaamheid af voor de tijd dat zij op het hof verbleven. Arbeid en kapitaalbezit bleven voor hen mogelijk en zelfs noodzakelijk. Er werd immers geen gelofte van armoede afgelegd en men diende in zijn eigen levensonderhoud te voorzien. Evenmin was er sprake van een eeuwigheidsgelofte, want men kon op ieder ogenblik de beginnenaast verlaten. In een Turnhouts rekwestboek wordt melding gemaakt van begijn Margarete Pelckmans, die in september 1712 toelating vroeg om "haeren doek te verlaten". De Turnhoutenaars merkten met een letwat grove kwinkslag op dat de begijnen bij hun professie de gelofte uitspraken: "Ik beloof te dragen dezen beginnendoek, totdat er eenen komt met een broek."

Prof. Dr. Walter Simons stelde in een recente publicatie dat men de combinatie van het kloosterleven (non) met wereldlijke vroomheid (kwezel) en van het contemplatieve leven (kerken) met het actieve leven (werken) vroeger bedreigend vond voor de vaste orde van ondergeschiktheid van de vrouw in de samenleving. Dat alles moet men dan nog plaatsen tegen de achtergrond van de 12de-eeuwse maatschappij in overgang, met onder andere een bevolkingstoename, economische relance en vernieuwing in de kerk, zodat nieuwe kloosterorden ontstonden als de kartuizers (1084), cisterciënzers (1098), premonstratenzers (1121), franciscanen (1210) en dominicanen (1215). Er was een overschot van vrouwen "que in seculo maritare non possunt" (die in de wereld niet konden huwen), zodat dubbelkloosters ontstonden. De begijnenbeweging, een nieuwe vorm van religieus leven buiten alle ordeverband, kreeg een kans in de Nederlanden, het Heilig Roomse Rijk, Frankrijk, Midden-Europa, Noord-Italië, Spanje, Engeland...

De meeste nieuwe kloosterbewegingen bleven orthodox; andere kregen de faam van ketterij en vele nonnen en dubbelkloosters kregen problemen. Ook de begijnen ontsnapten er niet aan. Misschien komt het daardoor dat het woord begijn de pejoratieve inhoud van een spotnaam had, meer bepaald van een stamelaar, kwezel en eventueel ketter ("albigens"), zoals de Turnhoutse neerlandicus Pater Van Mierlo het formuleerde. Al dient daaraan toegevoegd te worden dat het woord ook kan komen van het Franse "bègue" (beige), verwijzend naar het ongevferde, vaalbruine kleed. Om het negatieve woord te sublimeren, dacht men in de 15de-16de eeuw ook dat het op basis van klankovereenkomst te maken had met de toen aanvaarde stichteres van de beweging, de Heilige Begga, een historisch niet vol te houden bewering. De Heilige Begga werd om stichtende redenen gepromoot. Zij leefde trouwens eeuwen voordat de begijnen ontstonden. Hoe dan ook, de betekenis van de woorden begijn en begaard (mannelijke begijn) blijft op zijn minst onduidelijk.

Turnhout

Hoogstraten

Lier

We keren terug naar de historische feiten. Het Vierde Algemeen Concilie van Lateranen van 1215 was om bovengenoemde redenen tegen de stichting van nieuwe orden en dat verbod werd ook toegepast op sommige begijnen. In 1311 bij het Concilie van Vienne verbood paus Clemens V hun voortbestaan. De bisschop van Kamerijk liet later in opdracht van paus Johannes XXII een onderzoek instellen op het begijnhof van Herentals. Van Turnhout en Hoogstraten was toen nog geen sprake. Alles bleek goed te verlopen en het rapport was gunstig. De paus maakte in 1318 dan ook een uitzondering voor de begijnhoven in de Nederlanden, zodat deze unieke beweging alleen in onze streken kon blijven bestaan.

Herentals had het oudste begijnhof van de Kempen, maar het is niet bewaard gebleven. Voor 1266 stichtte Arnoldus, pastoor van Herentals, op het Nieuwland over de Nete een begijnhof. In 1270 kwam er een kerk om de gevaarlijke "menigvuldighe en gheduerighe conversatie met weireldtycke persone" te beletten. Het hof was toegewijd aan O.-L.-Vrouw en de Heilige Catharina van Alexandrië. Die laatste bleef de belangrijkste patrones van de begijnen tot veel later de Heilige Begga betekenis kreeg. In Turnhout bestond een "curtis beghinarum", een begijnhof, in 1340. We weten niet hoe oud het toen al was. In Turnhout was en bleef de relatie met de heren van het kasteel belangrijk. Zo kennen wij aan de hertogen van Brabant de eer toe een eerste kerk te hebben gesticht bij de ingang van het begijnhof (13de-14de eeuw). In Hoogstraten ontstond het begijnhof langs de "Hooge straet", mogelijk in 1380. Jan III van Kulk, heer van Hoogstraten, begiftigde 13 begijntjes met huizen en grond voor een kerk en kerkhof. In 1382 leefden ze nog in een convent en in 1415 begonnen ze aparte huizen te bouwen. De afscheiding van de parochie Hoogstraten gebeurde in 1432.

Spoedig gingen de begijnhoven over tot een zekere institutionalisering. Aan het hoofd kwamen twee of vier grootmeesteressen met een taakverdeling. Zij aanvaardden kand/daat-begijnen, waren verantwoordelijk voor de tucht, beheerden geld en gronden, verdeelden de taken in de conventen en op het begijnhof. De stedelijke en vorstelijke overheden werden vertegenwoordigd door lekenvoogden of provisors, die de rekeningen controleerden en als juridisch verantwoordelijken optraden. Provisor in Herentals werd in 1461 de bekende

Hoogstraten

Herentals

Pieter Van der Heyden of Petrus a Thimo, een geschiedkundig auteur uit Gierle, kanunnik van Sint-Goedele te Brussel en pensionaris van de stad Brussel, waar hij het gebruik van het Nederlands verdedigde. In 1614 werd de al even bekende geschiedschrijver Aubertus Miraeus tot provisor in Herentals aangesteld. Hulpbehoevende beghijnen kregen een prove of prebende in de op de beghijnhoven opgerichte H.-Geestafels. De oude gewoonten werden in de 14de-15de eeuw als statuten vastgelegd en bekrachtigd door de vorsten. In de 15de eeuw werd Maria Van Lille beghijn te Herentals. Zij bad iedere nacht verscheidene uren voor de bevrijding van de zielen in het vagevuur en overleed in een geur van heiligheid op 10 juli 1452. Er werd een vita samengesteld, maar de definitieve heiligerklaring werd nooit uitgesproken.

In elke beghijnhofgeschiedenis waren er periodes van opgang en verval. In 1542 zou Maarten Van Rossum op het Turnhoutse beghijnhof gekomen zijn. In 1563 brandde het af en slechts een algemeen appel bij de wereldlijke en geestelijke overheid kon het voortbestaan ervan garanderen. Ook het beghijnhof van Hoogstraten werd viermaal door brand geteisterd. Zoals vele andere instellingen leden de beghijnhoven onder de beeldenstorm (1566), die ook woedde in Turnhout en Herentals, en onder de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Toen Herentals in 1574 garnizoenstad werd voor de Spaanse troepen, werd het gebied buiten de wallen opgegeven. De beghijnen vonden een nieuwe locatie tussen de Hoge en Lage Burchtstraat. Zelfs de soldaten hielpen met het vervoer van bakstenen van het oude naar het nieuwe hof. De eerste steen van de kerk werd op 5 juli 1599 gelegd.

In de Noordelijke Nederlanden ging de beghijnenbeweging omzeggens volledig ten onder op Breda en Amsterdam na. In het Zuiden kwam in de 17de eeuw een religieus katholiek reveil op gang. De hoven werden vergroot, de lemen huizen vervangen door stenen huizen en er werden barokke kerken gebouwd, zoals in Turnhout (1665). Aartshertogin Isabella was het beghijnenwezen gunstig genegen. Wanneer in 1618 het Turnhoutse beghijnhof door de toeloop moest vergroot worden, gaf ze 318 roeden land. Het beghijnhof van Turnhout zou trouwens een drietal keren vergroot worden, één van de weinige plaatsen waar dat gebeurde. In Hoogstraten werd een nieuwe kerk gebouwd in 1687. Tijdens de 18de eeuw ontstond een verstarung van de groei. In de Franse tijd, meer bepaald op 1 september 1796, werden de kloosters afgeschaft.

Vanaf 6 december was het verboden nog langer een religieus habijt in het openbaar te dragen. De beghijnen waren echter geen echte kloosterlingen en ressorteerden onder de liefdadige instellingen. Toch werden ook zij afgeschaft en werden hun goederen overgedragen aan het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen. Tijdens de Franse tijd kregen de kerken op de beghijnhoven vaak andere bestemmingen. Zo werd de Turnhoutse beghijnhofkerk een Tempel van de Rede.

Het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) heeft slechts een kortstondige hoop op herstel gebracht. Nadat hij op 8 september 1814 de beghijnen de toestemming hadden gegeven om opnieuw het habijt te dragen, heeft Koning Willem I verder niets in het belang van de beghijnhoven ondernomen. De Godshuizencommissies behielden hun gezag over de hoven. Zoals elders in België verzekerde in Turnhout in 1822 een plaatselijke overeenkomst met de commissie de beghingemeenschap van nieuwe levensmogelijkheden in het beghijnhof. Dat bleef wel in het bezit van de Godshuizencommissie. De Belgische grondwet van 1831 met de vrijheid van vereniging maakte dat opnieuw novicen konden worden aangenomen. Niet altijd deed de commissie wat goed was voor de beghijnhoven. In 1904 werd een groot gedeelte van het beghijnhof van Herentals door het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen verkocht om een nieuwe normaalschool te kunnen bouwen en in 1966 volgde een andere spijtige beslissing. De toenmalige Commissie van Openbare Onderstand liet een groot aantal beghijnenwoningen afbreken langs de Burchtstraat om er nieuwe bejaardenwoningen te bouwen. Ook op andere plaatsen verkregen de commissies van de beghijnhoven een groot patrimonium, dat zij voor sociale zaken te gelde maakten. Plaatselijk werden reglementen tussen de commissie en de beghijnen opgesteld. In Turnhout werden volgens een 19de-eeuwse beslissing de huizen voor één jaar verhuurd. De beghijnen mochten hun huis nooit verder verhuuren. Als huisdieren waren enkel vogels, katten en kippen toegelaten. Orde, rust, netheid en goed onderhoud waren voorgeschreven en om 21 uur werden de poorten van het beghijnhof gesloten. Er was een bleekhof, waar de beghijnen hun was konden bleken, maar nooit op zondag en nooit mannenhemden, behalve het hemd van mijnheer pastoor. In 1930 vaardigde de uit de Kempen afkomstige kardinaal Van Roey nieuwe statuten uit voor de beghijnhoven.

Tot slot nog enkele cijfers. In 1825 telde Turnhout nog 61, Herentals 32 en Hoogstraten 30 beghijnen. Ook voor de oudere periode zijn verschillende bevolkingscijfers van de beghijnhoven bewaard gebleven. Zo zou Herentals in 1470 niet minder dan 300 beghijnen hebben gehad en waren er 237 in 1709. Hoogstraten had er slechts 3 in 1663, maar 160 op het einde van de 17de eeuw. In 1972 stierf daar de laatste beghijn. Turnhout had 200 beghijnen in 1665. In 1693 zouden 350 beghijnen en 11 novicen op het beghijnhof verbleven hebben. Zoals gezegd, kan deze lijst nog verder worden aangevuld.

In het volgende nummer van de Begijnhofkrant verschijnt deel 2 van de geschiedenis van de beghijnhoven in de Kempen.

Harry de Kok